

Bevezetés Ivan Illich tájába: egy sziget felfedezése

Vegyünk egy térképet az Adriáról, terítsük ki, és keressünk néhány olyan helyet, amely Ivan Illichhez köthető. Nézzük meg Brač szigetét, ahol gyermekként élete első évtizedét töltötte, amikor nagyszüleihez utazott nyári látogatásokra. Számára ezek a pillanatok olyan fontosak maradtak, hogy az 1960-as és 1970-es években visszatért oda, és interjúkban is felidézte őket. A családi ház némiképp nosztalgikus visszavezetésként szolgál egy megnyugtató hely képzetéhez, a tápláló, letelepedett élethez, egy menedékhez, amely a nomád élet ellenpontja lenne, amely nem házakhoz, hanem hálótermekhez, egyszerű szállásokhoz kapcsolódik: „Amióta elhagytam a dalmát szigeten lévő régi házat, soha nem volt olyan hely, amelyet otthonomnak neveztem volna. Mindig sátorban éltem”.¹ De Illich a családi ház felidézésébe beburkolja az egész szigetet, amely otthont adott ennek a háznak:

Az a sziget, ahonnan származom, azon kevés helyek egyike, ahol Róma a Tridenti Zsinat után megengedte, hogy a misét szlávul, régi szláv nyelven olvassák. [...] [J]ó dolog tudatosan emléket állítani a múltnak, kiváltképpen egy olyan ember számára, aki még mindig egy másik korból táplálkozik, akin keresztül a gyökerek még mindig messzire nyúlnak vissza, és nem feltétlenül vizsgált gyökerek. Tisztában vagyok azzal a hatalmas

DOI: 10.61901/Kellek.2025.73.02

A szerző a Sorbonne Université Szlavisztika Tanszékének oktatója.
Email: daniel.baric@sorbonne-universite.fr

- 1 „Since I left the old house on the island in Dalmatia, I have never had a place which I called my home. I have always lived in a tent”. Domenico Farias: „In the Shadow of Jerome”. In Lee Hoinacki – Carl Mitcham (szerk.): *The Challenges of Ivan Illich: A Collective Reflection*. State University of NY Press, New York, 2002, 59.

kiváltsággal, hogy bizonyos hagyományokat kaptam örökül és hogy mélyen átítatódítam velük.²

Ezek a kulturális, elsősorban nyelvi és vallási jellemzők, amelyeket Illich a szülői házhoz és az azt körülvevő sziget kulturális tájához társít. Bár sem gyermekkorában, sem felnőtt életében nem élt ott folyamatosan, ez a szigeten álló ház, a maga földrajzi és történelmi környezetével együtt mégis azt a horgonyzóhelyet jelenti, amelyet Illich sajátjaként ír le. Ezek az emlékhelyek alkotják azt a kiindulópontot, ahonnan visszatekintve felismeri, hogy egy kontinenseken átívelő utazás épült rájuk, és azt a forrást, amelyből merített és amely gondolkodói útjának talaját képezte.

A gyermekkor, a család és a gyökerek e helyeinek legjobb megközelítése érdekében helyénvalónak tűnik egy illichi olvasat elfogadása. Ez azt jelenti, hogy egy olyan topográfiai térkép olvasatát kell elfogadnunk, amelyet ő maga igyekezett rekonstruálni, különösen Szentviktori Hugó *Didascalicon* című művéhez írt kommentárjában.³ Ez azt jelenti, hogy nem csupán információt, ebben az esetben helymeghatározást keresünk a térképen, hanem komolyan vesszük azt, amit a toponímia sugall. Megtanultuk, hogy ezen a területen óvakodni kell az elhamarkodott értelmezésektől. Az első modern filológusok és nyelvészek óta, akiket érdekelt a toponímia, tudjuk, hogy a nevek, akárcsak más nyelvi tények, korlátoknak vannak kitéve. A jel az onomasztikában is lehet önkényes, különösen a népszerű etimológiákban.⁴ A tradicionális kultúrákban azonban a nevet egy személy vagy egy dolog eredetének, lényegének vagy egy funkció hordozójának tekintik. Egy illichi perspektívából, egy olyan transzhistorikus olvasatból, amely a dolgok eredetére és a jelentés elfeledett rétegeire figyel, szükségszerűen hamisnak kell lennie a Plautus által forgalomba hozott *nomen atque omen* közmondásnak? Az etimológia középkori módszertana, a szó jelentésének keresése értelmében, a tudósok játéka. De ennek a játéknak ebben a kontextusban van értelme, hiszen a providencia mindennek

2 „That island from which I come is one of the very few places where Rome permitted, after the Council of Trent – mass to be read in Slavonic, in old Slavonic. [...] [I]t's good to be very consciously a reminder of the past, one who still survives from another time, one through whom roots still go far back, and not necessarily examined roots. I'm aware of the tremendous privilege of coming from certain traditions, and of having been deeply imbued by them.” Uo.

3 Ivan Illich: *A szöveg szövlöskertjében. Kommentár Hugo de Sancto Victore Didascaliconjához*. Ford. Tóth Gábor. Gond-Cura Alapítvány – Palatinus, Budapest, 2001.

4 Wolfgang Haubrichs: „Namendeutung im europäischen Mittelalter”. In Ernst Eichler et al. (szerk.): *Namenforschung*, 1. kötet. De Gruyter, Berlin – New York, 1995, 351–360.

nevet ad, és így a névre figyelve és azt értelmezve visszavezethetjük azt a lényegéhez.

Illich gyermekkori helyszíneinek peregrinációja akkor tárja fel teljes értelmét, ha a helynév által adott üzenetre, annak apellatív aspektusára, arra, amire a helynév motiválására elsősorban utal, nyit. Úgy tűnik azonban, hogy az etimológia a hely és a nevet adó, átvevő vagy adaptáló közösség eredeti találkozásából átalakulások sorozatát rekonstruálja. Elő kell hoznunk az etimológia kezdeti alapját, amely az analógia tudománya volt, a szavak és a dolgok visszhangjának képessége. Amikor Ivan Illich gyermekkori szigetének térképét olvasni próbáljuk, az a célunk, hogy a hangok és a képek áramoljanak, bízva a névben mint a lényeg kapujában.

Sutivanból Bračon keresztül Bolba

Illich emlékezetföldrajzában Brač szigete kétségtelenül olyan *locus amoenus*, amellyel gyermekkorában kiváltságos kapcsolatokat alakított ki. A gyermekornak ez a helye, ahol az élet a még vad és érintetlen természettel, az autentikus emberekkel, elsősorban a családi körrel érintkezve bontakozik ki, Illich korai éveinek felidőzésében *toposzként* szerepel. Ehhez a bizonyos helyhez való viszonyát pedig ritkán alakítja ki, mintha azzal akarná megvédeni, hogy csenddel veszi körül. De a hely végig jelen van a művében, annak következményeiben, amit mond és ír. A modern világ nem-helyeinek elburjánzásával szemben tehát a hely jelentése, a helynek adott jelentés a vernakuláris és a konvivalencia témájában folytatódik.

Ivan Illich lehorgonyzása a szigeten kiolvasható a topográfiából. Ehhez meg kell vizsgálnunk a szavak jelentését, a helynevekkel kezdve. *Brattia* egy római kor előtti név, úgy tűnik, hogy a *brendonra*, a szarvasra, pontosabban Sztrabón szerint a szarvasfejre utal, amely az Appennini-félsziget helyneveiben is megtalálható: Brindisi város és Abruzzo régió az Adria túloldalán. Brač, ahogyan ránk maradt, tehát egy olyan sziget lenne, amelynek neve a vadállatokra utal, a szarvasok szigete.⁵ Ivan Illich családi fotókon mosolygós gyermekként látható, különösen azokban a pillanatokban, amikor a természetben vagy állatokkal érintkezve, például egy számaron⁶ ülve kapják lencsevégre.

5 Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1. kötet. JAZU, Zágráb, 1971, 195.

6 Lásd a fényképet egy családi albumból: Dražen Katunarić – Franjo Mlinac (szerk.): *Sutivan, kulturna povijest*. Litteris, Zágráb, 2007, 404.

Miközben Illich még szórványosan látogatta a szigetet, Petar Šimunović nyelvész (1933–2014) annál nagyobb figyelmet szentelt a sziget helyneveinek, mivel látta, hogy egyre fogy a lakosok száma, és így a megbízható nyelvi és topográfiai ismeretekkel rendelkező helyi beszélőké is, akik pontosan meg tudnák nevezni a környezetükben található mikrotoponimákat. A helyneveknek ez az emlékezete mindenekelőtt szóbeli, és ugyanolyan értékes a nyelvész számára egy hely történetének rekonstruálásában, mint az epigráfiai emlékek. Mindkettő egyre inkább feledésbe merül a falvakból való elvándorlás időszakában, amikor a házakat elhagyják és a földeket már nem művelik meg.⁷

Brač toponímiája több szempontból érdekes. Több réteg is fennmaradt. Nyomaikat a mai napig őrzik a fennmaradt helynevek. A sziget a szláv nyelvterület peremén fekszik. Sokkal inkább itt élnek tovább az ősi nyelvi jelenségek, mint annak központjában. Ebben a tekintetben a sziget önálló rendszer: az egész földrajzi térnek elég egy korlátozott számú nyelvi egység. Ezek a helynevek pedig gazdag információval szolgálnak történelméről, földrajzáról, topográfiájáról, geológiájáról, állat- és növényvilágáról, sőt a toponímiában szereplő szakrális elemek a sziget szellemi életét tükrözik. A toponímia szakrális elemei tükrözik azoknak a szigetközösségeknek a szellemi életét, amelyekről Illich önéletrajzi felidézéseiben beszámol.

Ivan Sutivanban

Brač északi partvidékén keletről nyugatra számos olyan falu található, amely egy szent nevét viseli: a helyi védőszentről elnevezett templom körül alakultak ki. Ezek a nevek jellemzőek a keleti Adria partvidékén, Isztriától Dalmáciáig:⁸ Sumartin, Supetar, Sutivan (Szent Márton, Szent Péter, Szent János). Ezeknek a nyelvi formáknak a különlegessége, hogy a latin szintagmákból származó *su-*, *sut-* előtag a szent neve előtt meg nem bonthatóvá vált, és megbonthatatlan egységet alkot: Sanctus Johannes adja Sutivant; de lehet melléknévi alak is: Stivanje polje, Szent János mezeje Dugi otok szigetén, ahol egy Szent Jánosnak ajánlott templom van. Isztriában az olasz szubsztrátum hasonló alakulással használható, így *san*, *santo* után Sativanac jön létre.

Maga Brač szigete is nyelvileg heterogén, egy olyan terület, ahol fokozatos, észrevétlen átmenet van egyik faluból a másikba, nyugatról keletre,

7 Petar Šimunović: *Toponimija otoka Brača*. Supetar, 1972 [*Brački zbornik*, 10], v.

8 Skok: *Etimologijski rječnik*. 3. kötet. Id. kiad., 365–366.

Sutivanból a keleti szélén lévő Sumartinba, a čakav tájszólásból a horvát standard nyelvbe. Ennek eredményeképpen a hivatalos térképeken szereplő Sutivan nevet a szigeten a beszélő származásától függően vagy pontosan úgy ejtik, ahogy a hivatalos és közigazgatási helységnévtárban szerepel, vagy a nyelvjárási Stivân vagy Stivôn formában. A nyelvészek Sutivant olyan helyként azonosították, ahol nyelvjárási hagyományt őriztek meg.⁹ A čakav nyelvjárást sokáig irodalmi nyelvként használták, mielőtt a štokav nyelvjárás a 19. században kiszorította. Ivan Illich tehát nem tévedett, amikor ezt a helyet egy sajátos térként, egy hagyomány hordozójaként említette, anélkül, hogy a nevét viselő hely kulturális rétegeit, illetve a helynek az emléket hordozó saját nevét feltárta volna.

Ivan Illich pedig ragaszkodott ahhoz, ahogyan azt az ismerősök elmesélték, hogy keresztnéve megőrizze szláv hangzását, diftongus nélkül, az első szótagon lévő hangsúlyozással. Nem John, nem Giovanni, nem Vanni, nem Jean, nem is Ivo vagy Ive, hanem „Iván”.¹⁰ Az Ivan keresztnév helyenként a 11. századi forrásokban Iuuanes¹¹ formában jelenik meg. Igaz, hogy Ivan Illich nem tudta megakadályozni, hogy feljebbvalója, amikor az Egyesült Államokban volt kiküldetésben, ne amerikanizálja őt, Johnnak nevezve el. Hiszen úgy vélte, kissé zavaró a hangzásbeli közelség Ivan Illich neve és egy lelkésznek, Vlagyimir Iljics Uljanovnak a szláv eredetű kereszt- és családneve között. De Ivan Illich hű akart maradni, ragaszkodott a helyes kiejtéshez, a családi környezetben, otthon, ahol hallotta, hogyan ejtik a nevét.

Ivan tehát gyermekora nyarait Sutivanban, illetve Szent Jánosban töltötte: ha szentté avatják, ez a nyelvi jellegzetesség bizonyára nem került volna el a kutatók figyelmét. A világtörténelemben a patrónus nevet az újkorban a keresztnévvel egészítették ki, összhangban a modern állam kialakulásával¹² és a polgárok életének irányításával. Ez jelentette a belépést az emberi sorsok dokumentálásának korszakába, a kialakulóban lévő állami technika korszakába, amely megkövetelte az olyan személyek megkülönböztetését, akiket a hatóságok már nem ismerhettek egyénileg.

- 9 Sutivan az egyike azon településeknek, amelyek a helyi nyelvjáráások szótárában (Petar Šimunović: *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Supetar, Brevijar, 2006) mint čakav település (*čakavsko naselje*) szerepelnek.
- 10 „He indicated the correct Slavic pronunciation – ‘Evân’ – rather the English version of his name, by which we had come to know him”, „Call me Ivan” – David Cayley: *Ivan Illich. An Intellectual Journey*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2021, 1.
- 11 Petar Šimunović: *Hrvatska prezimena*. Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zágráb, 2006, 286–288.
- 12 Baptiste Coulmont: *Sociologie des prénoms*. La Découverte, Párizs, 2014.

Illés gyermekei – az Illich-család

Az Illich-család felemelkedése a 18. században kezdődött.¹³ A család különböző ágai a szárazföldről érkeztek a természeti adottságai okán jobban védett szigetre, valószínűleg a Boszniába és a dalmát hátságba történő oszmán betörések idején. Brač tehát kezdettől fogva menedéket jelentett az Illich-család több ága számára, amelyből Ivan is származott. A család történetének egyik legfontosabb, hivatalos okiratban dokumentált pillanata az volt, amikor 1729. augusztus 25-én Alvise III Sebastiano Mocenigo dózse elismerte a kiváltságos társadalmi helyzetet, amelyet a családnak, amely nem tartozott a sziget ősi nemességéhez, az oszmánok elleni harcban nyújtott szolgálataitól ítélték oda. Valentin és Nikola, egy bizonyos Ivan Illich két fia, 1718-ban az Adriai-tenger déli partjainál, az oszmánok által megerősített Ulcinj városa előtt tűntek ki. A 19. század végén a család a keletre, különösen Oroszországba irányuló olívaolaj exporttal és búzaimporttal szilárdította meg vagyonát. A szigeten, Sutivanban reneszánsz palotaegyüttest vásároltak, amely egykor egy spliti patrícius családé volt. A házat fokozatosan újabb szerzeményekkel bővítették, különösen a Sutivan keleti részén található szélmalommal, amelyet nyaralóvá alakítottak át, és ahová Iván a nyári napokon ellátogatott. A tengerre néző kert egészítette ki az épületegyüttest. Sutivani kastélyukkal, amely a környék legimpozánsabb családi háza volt, az Illichek egy új elitet testesítettek meg, amely beilleszkedett a velencei gazdasági és katonai rendszerbe. Velencéhez való hűségüket a ház homlokzatát 1919-ig díszítő Szent Márk-oroszlán tette láthatóvá. Másrészt a szigetről látható Splitben a család egy nagyméretű kastélyt építtetett, amely a család kapcsolatait és a város életében betöltött szerepét tükrözte. Mindkét helyen, az Adriai-öböl mindkét oldalán a természet veszi körül a házat, és kerteket alakítottak ki. A szigeten lévő kert közvetlen hozzáférést biztosít a tengerhez.

Ha a család más ágai máshol, például Vis szigetén vertek gyökeret, más utat követtek, és maga a családnév is megváltozott: az Iljić vezetéknev ugyanannak a névnek egy változata, az Ilić egy gyakoribb rövidülés. Az olasz írásmód megtartása az Illich alakban a velencei kormányzathoz való kötődést jelzi. Mivel akkor az olasz lett a társadalmi érintkezés preferált nyelve, és a család a szigeti környezetben az elismertség csúcsán helyezkedett el, ami a dalmát és horvát társasági életen túl a hasonlóan előkelő családokkal kötött házasságokban nyilvánult meg.

13 Radoslav Tomić: Refugium Ilić na otoku Braču – portret jedne mediteranske obitelji. In Katunarić–Mlinac: i. m., 159–163; Vanja Kovačić: Ladanjska arhitektura Sutivana. Uo. 145–157.

A vertikálitásra és a magasságra való implicit és explicit utalások tarkítják Brač, a hegyvidéki sziget toponímiáját. Sutivantól nem messze, a parttól délkelet felé haladva található a Szent Illés nevű domb, amelyen az azonos nevű templom áll (Crkva sv. Ilije), Donji Humactól nyugatra, ami annyit jelent, hogy „a lenti domb”. Ez a templom egy ősi település helyén épült. A Szent Illés név használata a szláv helynevekben meglehetősen gyakori, különösen az ortodoxok körében. Bizánc közvetítésével a délszlávok adaptálták e próféta kultuszát, akinek a neve egyben programja is: Eliahu, „Jahve az én Istenem”,¹⁴ amely egy Isten elismerését követeli. A név hangzása azonban közel áll a Hélioszéhoz, a görög istenalakéhoz, aki kocsin szeli át az eget és a Nap megszemélyesítője, ez a hangzásbeli közelség pedig szoros kapcsolatot sugall az égitestek ókori imádatával. A szerzetesség és az aszkézis előfutáráról, az Őszövetség egyik legnépszerűbb alakjáról, Illés prófétáról Görögországban számos természeti és vallási helyet neveztek el, különösen magaslatokat. A mennybe való felemelkedése miatt a repülőgép-pilóták védőszentjévé is lett.

A sziget csúcsai egy szakrális földrajz térbeli ábrázolására utalnak. A Brač-sziget csúcsát a szláv mitológia egyik eleméről, a Szent Vitushegyéről, a Vidova goráról nevezték el, ami egyben a szigetre települt kontinentális népek pogánysága és az ott gyakorolt kereszténység közötti kapcsolatot is jelenti.¹⁵ Szent Vítus Diocletianus vértanúja, és úgy tűnik, hogy a szláv vallásban Perun viharisten helyét vette át. A katolikus egyház eleinte óvatosan, de 1583-ban felvette őt a római martirológiumba.

Ha komolyan vesszük, amit a helynevek mondanak, akkor azt betű szerint kell vennünk. A helynevek szó szerinti megközelítése közelebb visz minket ahhoz a jelentéshez, amelyet a tudományos etimológia dekonstruál, de ezzel megsemmisíti a felidézés poétikáját. Így van a Bol helynévvel, amely a 21. században a Brač szigetére látogatók által leginkább ismert hely.

Bol Brač – a fájdalom szépsége

A két világháború közötti évekig Bračon csak két helyen volt szálloda: Supetarban, a Split felé vezető útvonal kikötőjében és Sutivanban. Míg Sutivan volt az egyik első népszerű üdülőhely a szigeten, a turisztikai

14 Otto Wimmer – Hartmann Melzer: Prophet Elias. *Lexikon der Namen und Heiligen*. Szerk. és kiegészít.: Josef Gelmi. Nikol, Hamburg, 2002, 237–240.

15 Šimunović: *Toponimija otoka Brača...* Id. kiad., 279.

infrastruktúra folyamatosan zsugorodott. A sziget déli részén fekvő Bol településen a turizmus csak az 1960-as években kezdett el fejlődni, és ezzel egyidőben Sutivanban félbemaradt. A sziget egyik jellemzője, hogy viszonylag magas az egész évben itt élő lakosok száma, így a turisták és a lakosok aránya az 1990-es években is 23% körül maradt, míg a többi dalmát szigeten 30% körüli arány tapasztalható.¹⁶ A partvonal sajátos kialakítása, amelyet bőséges növényzet véd a naptól, és amely hosszú, homoknyelv alakú, meghatározó tényező volt a terület növekvő népszerűségében a 20. század második felében. A jugoszláv korszakban ez a népszerűség paradoxonnak tűnt. A tulajdonnév ugyanis a *bol* („fájdalom”) köznévi homonimája. Innen ered a szójátékszerű kifejezés, amely a különleges szépségre összpontosító hely, valamint a szenvedés képzeletének egymás mellé állítását emeli ki: *Ljubav je bol, a Bol je na Braču* (A szerelem szenvedés, és ez Bračon van).¹⁷

A tudományos etimológia szerint a szónak két különböző eredete van.¹⁸ A Bol tulajdonnévnek (Brač szigetén dialektálisan diftongussal ejtik, Buól) a Split és Solin között található helynévben van megfelelője. Mindkét esetben a latin *vallum* kifejezés szlávósítása történik, amelyet egy római kori lelőhely melletti településre alkalmaztak, és amely „az árok” jelentésű védelmi létesítményt nevezett meg. A latin *vallum* kifejezés és a szláv *obala* kifejezés (jelentése „part”), összeolvadt; az „a” magánhangzónak „o”-ként való kiejtése valószínűleg az 8. században történt.¹⁹ A római település eltűnt, de a hibrid római-szláv helynév fennmaradt, amelyet először egy 1184-ben kelt oklevélben jegyeztek fel. A középkorban a forrásvízben és megművelt földekben gazdag hely a szomszédos Hvar-sziget püspökének az egyik székhelye volt. A fizikai fájdalmakra utaló köznévi pedig állítólag germán eredetű, a „kínózni” jelentésű *balwjan* igéből származik. A kórház kifejezés, ahogyan a mai horvát nyelvben ma is használatos, *bolnica*, a 13. századból származik. Hogy egy *locus amoenus*, egy modern nyári idill, a modern ember számára elválaszthatatlanul összefonódik egy *locus horribilisszal*, a kórházzal, hogy a szépség és a fájdalom ilyen közel van egymáshoz, nem idegen Ivan Illich gondolataitól. Az orvostudományról szóló írásaiban éppen a fájdalomhoz javasol új kapcsolatot.

16 Hrvoje Kuvęđić: Razvoj i suvremeno stanje turizma. *Acta Geographica Croatica*, 1999:34, 135.

17 Petar Šimunović: *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zágráb, 2009, 366.

18 Šimunović: i. m., 242.

19 Šimunović: *Toponimija otoka Brača...* Id. kiad., 37–38.

Ez a szigeti vándorlás egy bolyongás formáját ölthette. De arról is volt szó, hogy visszaszerezzük annak lehetőségét, hogy figyelmünket az elfeledett rétegekre és résekre irányítsuk, hogy elfogadjuk és kibéküljünk egy toponimikus tájjal, más szóval a természet és az ember találkozásával. A középkorban egy név exegézise nemcsak egy dolog lényegének feltárását, hanem jövőjének feltárását is jelentette. Mivel, ahogy a Szentírásban, a *Teremtés könyvében* olvasható, a Gondviselés volt az, amely a dolgoknak nevet adott, ebből következik, hogy a nevükkel ellátott létezésüket egy terv előzte meg.²⁰ A hagiográfusok feladata lenne, hogy elbeszéljék ezeket az onomasztikus jeleket, amelyek elkerülhetetlenül kijelölik a szentséghez vezető utat, már a legkorábbi gyermekkortól kezdve. Lehet, hogy Ivan Illich szentként nem került be a liturgikus naptárba, de szerepel egyfajta népszerű áhítati műben, amely a 21. század elején jelent meg.²¹ Egészen pontosan egy ábécés bejegyzésben, Xavéri Szent Ferenc és Adolph Kolping között foglal helyet a kritikusan elgondolkodtató portrék galériájában. Az elkötelezett kegyesség modern enciklopédiája a körben járó gondolkodás akadályozójaként mutatja be őt, akinek egyik megkülönböztető jegye, hogy tizenegy nyelven beszél.²² Végző soron, egy olyan korban, amikor azt gondoljuk, hogy a nyelvi jelek némileg véletlenszerűen és önkényesen oszlanak el, a név jelentősége a tétje annak, amit látszólag a hasonlóságok játékanak tekintünk, a névé, amelyet az életben a szertartások és rituálék alkalmával adnak újra meg újra: keresztelés, felszentelés, álnév. A nevek eredeti jelentésének visszaadása azt is jelenti, hogy emlékezzünk az előttünk lévő emberekre, akik másként értelmezték a nevet mint ígéretformát.

- 20 Wolfgang Haubrichs: *Namenexegese wird zum Instrument nicht nur der Wesensfindung, sondern auch der Zukunftsdeutung. Namensdeutung im europäischen Mittelalter.* De Gruyter, Berlin, 1995, 352.
- 21 Christian Feldmann: *Kämpfer, Träumer, Lebenskünstler. Große Gestalten und Heilige für jeden Tag.* Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2005.
- 22 Querdenker in elf Sprachen. In Feldmann: i. m., 584.

